

<https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2025-68-07>
УДК 930.2:82-94-058.65-053.2]:94(100)''1939/1945''

Вікторія Нестеренко

кандидатка історичних наук, старша викладачка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи 4, 61022, Харків, Україна
Email: viktoria.nesterenko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5773-5014>

СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧИХ ТРАВМАТИЧНИХ СПОГАДІВ: ДОСВІД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається можливий вплив травматичних епізодів воєнного дитинства на подальші життєві стратегії людини. Як джерела використані інтерв'ю, зібрані авторкою для Музею воєнного дитинства згідно з методикою травмаорієнтованого підходу до усноїсторичного інтерв'ю. Щоби проілюстрували важливість вивчення дитячого досвіду, описуються етичні засади роботи Музею під час Повномасштабного вторгнення та методологічний підхід до підготовки виставок на основі інтерв'ю. Авторка акцентує увагу на міжпоколінному впливі воєнної травми, який проявляється на рівні колективної пам'яті й індивідуальної психології. Наукові дослідження доводять, що вплив травматичних подій передається через кілька поколінь на фізіологічному рівні. З одного боку, високий рівень стресу негативно впливає на стан певного виду, з іншого — робить його більш стійким до критичних ситуацій. Отже, сучасні мешканці України зазнають вплив не тільки поточної

Як цитувати: Нестеренко В. Стратегії подолання дитячих травматичних спогадів: досвід Другої світової війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2025. Вип. 68. С. 112–125. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2025-68-07>

How to cite: Nesterenko V. Strategies for Overcoming Childhood Traumatic Memories: The Experience of World War II. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*. 2025. No. 68. PP. 112–125. <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2025-68-07> (In Ukrainian)

© Нестеренко В., 2025

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

ситуації, але і всіх попередніх війн та катастроф. Ключовими для аналізу обрані дві історії респонденток, які народилися перед Другою світовою війною на околицях Харкова. Порівнюються події, які пережили обидві героїні, та обставини їхнього життя. Особлива увага приділяється стосункам жінок зі своїми матерями та те, яку роль дорослі відігравали в їхній історії: чи захищали їх, чи були джерелом додаткової небезпеки. Оповіді Марфи та Віри, хоча й відрізняються за тоном, ілюструють різні форми адаптації до травматичних обставин. Марфа акцентує увагу на болісних спогадах, тоді як Віра намагається переосмислювати їх у позитивному ключі. В умовах сучасної війни таке дослідження стає особливо актуальним для розуміння нинішніх викликів, із якими стикаються українські діти та їхні сім'ї. Робота містить практичні висновки, що можуть допомогти в адаптації в сучасних реаліях.

Ключові слова: Друга світова війна, Музей воєнного дитинства, травма, воєнний досвід, травмаорієнтований підхід, інтерв'ю.

Друга світова війна стала руйнівною подією для території України. Постраждали не лише військові, але й мирні жителі, які загинули внаслідок бомбардувань, примусових переселень, голоду та хвороб. Окремі групи постраждали через свою етнічну приналежність, зокрема кримські татари, що були звинувачені радянською владою в зраді й депортовані з Криму. Нацисти знищували євреїв, що призвело до зникнення багатьох штетлів і завдало значних втрат культурному та економічному потенціалу країни. Після війни Україна пережила новий голод і кладний етап відбудови економіки, коли влада зосередилася на військовій індустрії, часто ігноруючи потреби населення.

Минуло понад 80 років від закінчення війни, і серед нас майже не залишилося ветеранів, а тим, хто народився в 1939 р., уже приблизно 90 років. Проте війна продовжує впливати на нас, навіть на рівні несвідомості, коли витіснені спогади формують реакції на зовнішні подразники. Цей вплив проявляється не лише у звичках старшого покоління накопичувати запаси продуктів, але й у стратегіях адаптації, які обирають наступні покоління. Світ сприймається як небезпечний. Подальші війни лише посилюють цей генетичний спадок.

Сучасні дослідження психіки людини підтверджують, що травматичні події, пережиті одним поколінням, впливають на наступні (Nakazawa 2022, 189; Wolyn 2024, 40). Хоча критики можуть сумніватися в достовірності випадків, коли нащадки привласнюють спогади

предків (наприклад, як у випадках, описаних Марком Волінном, коли онуки жертв Освенцима відчували суїцидальні прагнення перетворитися на попіл), проте наука вже довела, що стрес матері під час вагітності може впливати на майбутнє покоління (Wolyn 2024, 34, 38). Цей ефект зумовлений, зокрема, рівнем кортизолу, який сигналізує зародку майбутньої людини про небезпеку та змушує його адаптуватися. Також варто зазначити, що людина може переосмислювати пережитий травматичний досвід упродовж усього життя, тож складно чітко розділити його на інтегрований або дисоційований (Welz 2016, 119). Отже, вивчення досвіду попередніх поколінь може допомогти зрозуміти сучасні реакції на стресові події та способи адаптації. У цьому контексті усна історія пропонує досліднику надзвичайно важливі інструменти для вивчення індивідуального досвіду війни.

Метою цієї статті є визначення, як досвід воєнного дитинства може впливати на подальші життєві стратегії людини. Серед дослідницьких завдань виділяються такі:

1) Ідентифікувати ключові події та досвіди, що формують феномен «воєнного дитинства» в контексті Другої світової війни.

2) Проаналізувати, як моделі міжособистісних стосунків, сформовані в умовах воєнного дитинства, впливають на побудову життєвих стратегій респондентів у дорослому віці.

3) Визначити потенційні ресурси та чинники підтримки, які можуть сприяти адаптації та психологічній стійкості сучасних дітей, що переживають досвід війни.

Події Другої світової війни відображені в численних джерелах, серед яких є і мемуари, і спогади свідків, й інші джерела особистого походження. Мемуари, однак, часто відредаговані й позбавлені багатьох подробиць, що можуть глибше охарактеризувати особистість автора. Зовсім інша справа — записані усні свідчення про події. Саме тому усноісторичні проекти, присвячені Другій світовій війні, мають величезне значення, зокрема щодо вивчення Голокосту та досвіду остарбайтерів. Проте дитячий досвід залишається менш дослідженим, хоча зараз почали з'являтися проекти, що намагаються дослідити саме цей аспект. Якщо брати український контекст, то в 2024 р. була

опублікована збірка інтерв'ю з тими, чиє дитинство пройшло в таборах, адже батьки були виселені з західних областей України за «злочини проти радянської влади» впродовж та одразу після Другої світової війни (Zahorovska 2024). Понад 50 історій розкривають долі людей, які в ранньому дитинстві пережили небезпечний процес депортації до Сибіру, Казахстану та інших віддалених регіонів Радянського союзу і змушені були виживати майже без продуктів і в умовах важкої праці. Процес записування свідчень не тільки важливий для історії, але й може стати терапевтичним для самого свідка (Welz 2016, 122), звісно, якщо дослідник дотримується етичних принципів роботи.

Засновник та директор Музею воєнного дитинства Ясмінко Галілович у чотирирічному віці пережив облогу Сараєво під час Боснійської війни. Переосмислюючи пережитий досвід, він мріяв написати книгу. На онлайн-заклик Галіловича з проханням до своїх ровесників поділитися спогадами воєнного дитинства він отримав понад 1000 відгуків (Sheehan 2015). Тема спричинила бурхливу реакцію користувачів соціальних мереж, а історій виявилось настільки багато, що виникла ідея не тільки написати книгу (Halilovic 2018), але і створити організацію для збереження історій. Так у 2007 р. виник Музей воєнного дитинства.

У 2018 р. Музей відкрив філіал у Києві, щоб збирати спогади дітей, що пережили досвід бойових дій на Донбасі. Діти мають змогу розказати свою історію, а також передають до Музею якусь річ. Ця річ виступає контейнером «травматичних спогадів», що допомагає дитині стабілізувати свій стан, ніби відаючи трагічні спогади для уважного й ретельного збереження в Музеї (War Childhood Museum. Field work Guide 2016, 34). Завдяки експозиції Музею спогади стають видимими, і люди можуть обговорювати свій досвід.

Левову частину інтерв'ю складають записи історій дітей із родин переселенців, проте частина історій були записані у звільнених на той момент містах Донбасу (Краматорськ, Маріуполь), а деякі записи навіть вдалося зафіксувати на окупованих територіях. Через питання безпеки респондентів Музей не відкриває свої архіви для зовнішніх дослідників. Хоча всі інтерв'ю анонімні, деякі з них містять особисті

подробиці про дім та родину, тож варто вберегти приватність дитини. Робота в Музеї вимагає від дослідника суворо дотримуватись етичних принципів: питання інтерв'ю підбираються відповідно до віку й морального стану дитини (War Childhood Museum. Field work Guide 2016). І, звісно, тут неможливе документування «за гарячими слідами», у момент події, що можуть собі дозволити «дорослі» усноісторичні проекти. Наразі архів можна розділити на дві частини. Перша частина — 600 інтерв'ю з дітьми та підлітками з усієї України, переважно це діти від 12 до 16 років, а приблизно 15 % — ті, що досягли повноліття. Друга частина — 55 інтерв'ю про Другу світову, з них 90 % жінки від 1936 року народження.

Не бажаючи допустити ретравматизації дітей, з початку Повномасштабної війни дослідники Музею тимчасово припинили збір інтерв'ю в респондентів молодше 18 років. Команда Музею вирішувала організаційні питання, пов'язані спочатку з евакуацією співробітників та колекції, а потім — із поверненням у команду тих, хто був у змозі продовжувати роботу. Тепер серед потенційних респондентів Музею були всі діти України, проте треба було зробити паузу й усвідомити, коли можна продовжити записувати історії. Упродовж 2022 р. Музей зосередився на інших формах роботи, але дослідники мали змогу переключитися на записування історій дітей Другої світової. Люди похилого віку дуже хотіли говорити про свій досвід, а підготовча розмова часто починалась із фрази на кшталт «у війну народились, у війну будемо помирати».

На жаль, у живих залишилося не так багато очевидців Другої світової війни. Не всі з них мають гарну пам'ять. Деякі люди старшого віку дуже хочуть ділитися своїми історіями, але родичі не завжди дають можливість поговорити з ними й записати спогади, адже вважають, що ті занадто хворі (як фізично, так і ментально) для спілкування зі сторонньою людиною. Так, наприклад, у практиці авторки цієї статті родичі відмовилися дати дозвіл на інтерв'ю, посилаючись на те, що потенційна оповідачка не встає з ліжка й забуває події сьогодення, хоча за їхнім же свідченням вона дуже любить говорити про своє дитинство. В іншому кейсі жінка 1929 р. народження погодилася

на інтерв'ю усно, проте відмовилася підписувати документи через страх підписати щось небезпечне для себе. На жаль, ця жінка не має родичів, яким можна було б пояснити роботу Музею та запевнити їх у прозорості намірів дослідників. Бувають і позитивні приклади, коли родичі не тільки допомагають записати інтерв'ю, а й від себе додають подробиці з розповідей тих родичів, які вже померли.

Наша стаття побудована на двох записах — Марфи 1938 р.¹ та Віри 1940 р. народження² (імена героїнь змінені). Відповідно, на початок війни Марфі було 3 роки, а Вірі — 1 рік, проте їхні спогади про цей період надзвичайно яскраві. Обидва інтерв'ю були записані в аудіоформаті в героїнь вдома: Марфа — влітку 2022 р., Віра — навесні 2024 р. Для потреб Музею дослідники роблять транскрипти інтерв'ю, проте ця стаття була написана на основі аудіозаписів, адже прослуховування голосу дає змогу глибше аналізувати записи. Обидва інтерв'ю тривали приблизно годину.

Респондентки не мали досвіду евакуації, а залишалися у рідних для себе місцях. Марфа народилася у передмісті Харкова (селище Безлюдівка), її батько був міліціонером, їздив на роботу до міста. Родина Віри працювала на заводі й одержала ділянку для зведення будинку в районі сучасного Олександрівського проспекту. У той час уже були робітничі поселення в районі ХТЗ, проте це селище знаходилося окремо, не входило в межі міста, а на вулиці, крім батьків Віри, жили ще тільки дві родини.

В осмисленні травматичних подій так званої «Великої Вітчизняної» був період, коли безпосередні учасники війни могли ділитися своїми спогадами та переживаннями, беручи участь у літературних дискусіях навколо творів К. Симонова, О. Твардовського та інших поетів та письменників, що були опубліковані після смерті Сталіна. Читачі з усіх кінців Радянського союзу надсилали свої листи й порівнювали художніх персонажів із реальними учасниками подій (Jones 2014, 195). Проте після Хрущовської відлиги пам'ять про Другу світову війну була

¹ Archive of War Childhood Museum, 6.27.

² Там само, 6.33.

міфологізована і зведена до певного канону (Jones 2014, 211). Приблизно в цей час з'явилося поняття «ветеран». Часто люди, що пройшли фронт, неохоче ділилися своїми спогадами або зберігали мовчання. Проте коли мова йде про повсякденне життя, то діти, що пережили цей досвід, могли проговорювати його в побутових розмовах з однолітками та старшими. Наприклад, Віра отримала від сусідів прізвисько Медок, бо її мати під час окупації Харківської області поїхала на менку за медом і пропала на кілька місяців³. Багатодітна родина сусідів, що мала приглянути за її донькою кілька днів, за деякий час уже змирилась, що в них тепер буде ще одна дитина. На щастя, мати повернулась, але прізвисько закріпилось, і сусіди називали Віру Медком і в підлітковому віці. Важливо, що історія Віри проговорювалась у позитивному контексті, оточувалася жартами і з можливого травматичного досвіду перетворилася на пригодницький епізод. Тож у дітей тієї війни була можливість говорити про свій досвід із тими, хто його зрозуміє.

В інтерв'ю дітей із родин переселенців, що були змушені евакуюватися із Донбасу у 2014 р., часто фігурує сюжет про важливість зустрічі з однолітками, що мали такий самий досвід. Респонденти зазначають, що впізнають «своїх» за окремими фразами або навіть «за очима»⁴. І, навпаки, головна складність адаптації в новому місці полягала в тому, що діти з мирних міст зовсім не розуміють, що довелось пережити переселенцям. На щастя, хоча в радянських дітей не було психологів, у них були «свої», з якими можна було розділити важкі події.

Інтерв'ю Марфи — одне з тих, коли в дослідника майже немає потреби ставити окремі запитання і структурувати розповідь. Приблизно годину Марфа говорила сама, під час розповіді прозвучало лише два уточнювальних запитання. До запису дослідниця та респондентка обговорили, що інтерв'ю буде стосуватися саме досвіду воєнного дитинства. Докладно описавши події, пов'язані зі смертю мами та життям у бабусі до моменту, як батько повернувся з фронту, Марфа продовжує оповідь про мачуху, важкі хвороби, голод, працевлаштування в Харкові й завершує історію одруженням і народженням свого сина (у віці 22 років). Фактично, усе це для Марфи — досвід її дитинства,

³ Archive of War Childhood Museum, 6.33.

⁴ Archive of War Childhood Museum, 5.85.

адже всі нещастя, що пережила маленька дитина, були пов'язані зі смертю матері й мачухиним вихованням. Свою історію Марфа розкаже в трагічному тоні, майже не усміхається. Вона дуже вихована жінка (і підкреслює цю вихованність, згадуючи, як батько-мільйонер забороняв брехати й лускати насіння), проте, цитуючи мачуху, використовує слово з ненормативної лексики, яким та її назвала.

У доволі позитивній тональності розкаже свою історію Віра. Вона з усмішкою згадує навіть момент, коли ледь не померла, вдавившись переданою німцем шоколадкою. Проте в її розповіді так само фігурують трагічні спогади. Так само, як і Марфа, вона не закінчує свою історію 1945 р., а докладно розкаже про післявоєнну школу, нестачу продуктів, процес дорослішання та вступ до університету. Отже, обидві героїні описують своє дитинство до моменту, як самі стали «дорослими» (у випадку Марфи — це народження дитини, у випадку Віри — вступ до університету, який у її житті також збігся із заміжжям та народженням доньки).

Марфа починає свою історію з найбільшого епізоду — втрати матері. Під час бомбардувань їхнього села в передмісті Харкова багато людей ховалось у їхньому похідному погребі (тобто погребі зі зручним входом у вигляді похилої траншеї та сходів). У перерві між обстрілами мати вийшла з укриття, і її та ще одного чоловіка вбило уламками бомби. Усі дорослі, хто ховався з ними, розбіглися по домівках, залишивши Марфу зі старшим та молодшим братами, 8 років та 8 місяців відповідно. Кілька днів разом із братами вони сиділи в підвалі в очікуванні родичів. Зрештою, їх забрали рідна бабуся та дядько: «Що можна сказати? Усі люди пішли. Нас покинули. Нас покинули. [..] Бабуся взяла хлопчика 8 місяців, а дядько взяв мене на руки. І залізниця проходила, до бабусі щоби пройти, лісок такий, полотно залізне. І на все життя залишилося, як то кажуть, ось цей гуркіт, літак чи вертоліт, я не знаю, бо маленька була. І нас дітей піднімали та кричали «Діти! Діти! Діти!» [плаче]. І взагалі, так ми дійшли до бабусі. Й ось цей гуркіт, літака чи вертольота, він був до шістдесятих років у мене у вухах»⁵ (пер. з рос.)^{*}.

⁵ Archive of War Childhood Museum, 6.27.

* Тут і далі, якщо не вказано інше, усі переклади належать авторці статті.

Ось це повторення слів «нас кинули» відчувається лейтмотивом усього інтерв'ю Марфи. Навіть через 80 років після тієї події на її очах виступають сльози. Вона досі не розуміє, чому дорослі прикривалися дітьми, коли несли їх у сусіднє село, хоча з погляду стороннього спостерігача такі дії виглядають цілком раціональними — необхідно було запевнити військових, що мирні мешканці не становлять жодної небезпеки. Отже, ці історії розрізняє присутність або відсутність матері. Що цікаво, мачуху Марфа називає матір'ю, бо так велів батько. Проте всі епізоди взаємодії з нею закінчуються спогадами, що справжня мама загинула, і Марфа відчувала себе сиротою.

Хоча мама Віри покидала доньку на кілька місяців, ідучи за продуктами, майже весь час воєнних дій вона була з нею, і далі дуже підтримувала її в житті. Віра прямо підкреслює, що всі тяготи воєнного часу переносили їхні батьки. Вона навіть не ображається, що в неї було менше іграшок, ніж потім з'явилось у молодших сестер, адже такий був час. Проте згадує, як вплинув на неї епізод, коли мама пішла на менку і пропала: «І зібрали там її сусіди, і солі цієї набрали тачанку цю якусь, й ото вона поїхала на Охтирку, а мене ото залишили на цих сусідів. Мама поїхала, і довго її не було, може, місяць не було, а я ж не ходила, ну, кому я була потрібна навіть ось, у два роки? Сидить дівчина, ну й хай сидить. Хто там займався мною? До трьох років не могла ані розмовляти, ані ходити. Сиділа там і сиділа»⁶ (пер. з рос.).

З контексту історії стає зрозумілим, що мати Марфи вбило розривом радянської бомби, адже на той момент у селі стояли німці. Проте вона ніяк не коментує цей момент, лише зазначає, що, коли німці зайшли в погреб і побачили малих дітей, вони не чіпали їх, але ніяк не допомогли.

Родина Віри втратила будинок під час наступу радянських військ: «І в 1943 році, коли відступали німці й наші наступали, чий снаряд потрапив до нашого дому, хто його знає. Слава богу, коли почалася бомбардування, ми в сусідів були в льоху»⁷ (пер. з рос.).

Поки батько був на фронті, частково відновити житло допомогли сусіди. Тож сусіди в історії Віри згадуються в контексті взаємодопомоги

⁶ Archive of War Childhood Museum, 6.33.

⁷ Там само.

та підтримки. Натомість у критичний момент життя Марфи невідома сусідка виступила ворогом, а її вчинок призвів до важкої хвороби героїні: «Вона [мачуха] їздила на менку й картоплю привозила. Привозила картоплю і під ліжком [зберігала]. Прийшла жінка. Знаєш, що таке дитина ось така — обличчя знає, а ні імені, нічого не знає. І вона й каже: «Вибери десять картошин», я вибрала, дала з-під ліжка. І вона й каже: «А гроші я принесу, 10 рублів». Добре. Коли прийшла мати додому, я їй сказала, що я продала картоплю, десять штук, а жінка, я не знаю [імені], сказала принесе. І мати мене вигнала з дому, вигнала з дому, тато ж на роботі, і сказала: «Не приходи додому, поки не знайдеш цю жінку». І я обходила, ця дитина, у воді, дощ, ноги, у повінь, й усюди ходила — ви в нас картоплю не купували? Ви в нас картоплю не купували? Ні, ні... І коли я прийшла, вже темно, я була вся мокра й це... і я лягла, і я захворіла. Я ногами перестала ходити. Може, ускладнення, може, не знаю що, але я не ходила ногами»⁸ (пер. з рос.).

Досвід голоду мотивував людей берегти їжу. Проте в житті Віри також був момент, коли вона втратила важливу цінність — хлібну картку: «Це дитинство таке було, а після війни ж із хлібом важко було, і за картками давали, на сім'ю дадуть картку — йди до магазину. Ну, тут бараки, у нас там магазин був. І я втратила картку.

Інтерв'юер: Нічого собі.

Віра: Ну, я не знаю, як її відновили, не відновили...»⁹ (пер. з рос.)

Можна було б припустити, що батьки ніяк не покарали Віру, бо мали достатньо продуктів, проте історія продовжується описом продовольчої ситуації: «Ну, це я вже в школу ходила, бо несеш цей хліб, було, отримаш, а він пахне, такий свіжий пахне, то хочеться вкусити його. Тому я зараз так, коли дивлюся, що викидають хліб, не цінують його, звісно. Ціна хліба була. А тут у нас... Через яр уже колгосп був там. Колгоспні поля. Ми бігали ці колоски по стерні, зріжуть, колюча, а ми босоніж до жовтня, до листопада, поки тепло було, нічого в ноги не кололо. І ганяли навіть за ці колоски, якщо там збираєш колоски, то хтось стоїть там, дивиться: о, об'їзник, давайте тікати, тікати. А там

⁸ Archive of War Childhood Museum, 6.27.

⁹ Там само, 6.33.

то рови, кручі тут були, то в яр швидко спускалися, тікали від об'їзника, щоб не забрали те, що зібрали. Забирали, хоч воно пропадало, їх ніхто не збирав, ці колоски, вони якось... ми ж як тільки скошили — побігли позбирати колоски, а потім бабуся на крупорухку борошно робили» (пер. з рос.).

Тож якщо в історії Марфи мати-мачуха жорстоко карає, батьки Віри максимально дбають про своїх дітей. Зрештою, батьки підтримували Віру, коли вона закінчувала школу і працевлаштовувалась, одружувалась (молоде подружжя жило в батьків Віри, а її мати допомагала виховувати онуків), і зв'язок із родиною залишався важливим ресурсом упродовж її життя. Натомість Марфа у своїй історії зосереджується на першому працевлаштуванні, адже воно дало змогу вирватись у Харків і обмежити травматичне спілкування з родиною. Вона продовжила приїжджати в село, допомагати батькам, але дуже цінувала свою незалежність. У подальшому взаємодія з родичами (братом та сестрою, які народились у мачухи після війни) сповнена подробиць про зради та обмани.

До моменту запису інтерв'ю для Музею воєнного дитинства авторка цієї статті чула історію Марфи багато разів. Проте розповідь набула багатьох подробиць, лише коли дослідниця поклала перед героїнею диктофон. Зокрема, уперше Марфа згадала про молодшого брата, який був із ними в підвалі. Нова дружина батька, з якою він зійшовся одразу після повернення з фронту, адже треба було якось виховувати дітей, відмовилася брати немовля, тож його всиновила молода пара з іншого села. Із часом вони перестали спілкуватись. Востаннє Марфа бачила його на похоронах когось із родини, за її словами, брат вів маргінальний образ життя, і вона боялася спілкуватись із ним.

Якщо у Віри світ у цілому відчувається як «добрий», то в Марфи світ — це місце, де треба «вигризати» свою долю. В обох героїнь була спільнота, з якою можна було проговорити травмуючий досвід — друзі й подруги, які так само виростили у війну. Кращими подругами Марфи довгий час були або дівчата, яких виховали мачухи, або вихованки дитячого будинку. Але у Віри залишалась її родина, натомість Марфа намагалася бути якомога далі від родичів. Батьки (особливо мати) закладають принципи базової довіри дитини до світу (Van der Colk 2022, 78), тож не дивно, що історії Марфи й Віри відрізняються саме цим.

Отже, говорячи про воєнне дитинство часів Другої світової війни на Харківщині, ми можемо зазначити, що діти не були свідками активних бойових дій (окрім бомбардувань), тож головними елементами їхнього дитинства були стосунки з батьками, які змінилися через війну, голод та пошук продуктів, отримання освіти та перехід до дорослого життя за часів післявоєнної відбудови. Стосунки в родині були важливим джерелом, що формувало довіру до світу (або її відсутність) і подальші вибори, зокрема дистанціювання від родини або міцні стосунки з близькими. Пережитий у дитинстві досвід вимагав розділення його із собою подібними, що формувало коло спілкування. Марфа все життя обирала дуже важкі роботи з метою заробити більше грошей, а після народження первістка робила аборти, бо боялася не потягнути дітей фінансово. Натомість Віра до пенсії працювала на заводі ХТЗ, народила і виховала трьох дітей. Тож, якщо ми говоримо про досвід дітей, що зростають зараз в Україні, основні зусилля мають бути зосереджені на підтримці родин, адже саме стабільна родина стає ресурсом для стійкості дитини. Крім того, варто створювати простори, де діти можуть зустрічатись із тими, хто пережив подібний досвід, і ділитися спогадами.

У підсумку варто зазначити, що люди, чії предки проживали на території України, мають бути максимально стійкими до воєнних подій. Ми — діти тих, хто вижив у війні, а отже, зміг адаптуватись. Важливу роль у механізмі адаптації відіграє причетність, передовсім до родини. Якими б важкими не були навколишні події, якщо батьки здатні передати дитині відчуття захищеності, це позитивно вплине на її подальшу життєву позицію. Для людей, які зазнали травматичного досвіду війни, важливо мати змогу обговорювати його з іншими. Діти з родин переселенців часто позбавлені такої можливості. Тож як практичний результат дослідження можна виділити необхідність створювати проекти, що ставлять своєю ключовою метою взаємну інтеграцію нових мешканців міст та локального населення.

Список літератури / References

- Halilovic J. War Childhood: Sarajevo 1992–1995. Sarajevo: War Childhood Museum, 2018. 279 p.
- Jones P. Myth, Memory, Trauma. Rethinking the Stalinist Past in the Soviet Union, 1953–1970. New Haven and London: Yale University Press, 2014. 362 p.
- Nakazava D. D. Ulamky dytiachykh travm. Chomu my khvoriemo i yak tse pryprunuty. Kyiv: Fors-Ukraina, 2022. 384 s. (In Ukrainian)
- Наказова Д. Д. Уламки дитячих травм. Чому ми хворіємо і як це припинити. Київ: Форс-Україна, 2022. 384 с.
- Sheehan D. Jasminko Halilović: Children of War. Boundaries of Nations: The Author and Activist on Growing Up under Siege in Sarajevo and Chronicling the Childhood Memories of Other Survivors. Guernica. 15.12.2015. URL: <https://www.guernicamag.com/children-of-war/> (accessed: 09.06.2025).
- Van der Kolk B. Tilovedelik. Yak lyshyty psykhotravmy v mynulomu. Kharkiv: Vivat, 2022. 624 s. (In Ukrainian)
- Ван дер Колк Б. Тіло веде лік. Як лишити психотравми в минулому. Харків: Vivat, 2022. 624 с.
- Volinn M. Tse pochalosia ne z tebe. Yak uspadkovana rodynna travma formuie nas i yak rozirvaty tse kolo. Kharkiv: Vivat, 2024. 288 s. (In Ukrainian)
- Волінн М. Це почалося не з тебе. Як успадкована родинна травма формує нас і як розірвати це коло. Харків: Віват, 2024. 288 с.
- War Childhood Museum. Field work Guide. Sarajevo, 29 Sep. 2016.
- Welz C. Trauma, Memory, Testimony. Phenomenological, Psychological, and Ethical Perspectives Jewish Studies in the Nordic Countries Today. *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*. 2016. Vol. 27. Pp. 104–133.
- Zahorovska L. Taborovidy. Lviv: Vydavnytvo Staroho Leva, 2024. 480 p. (In Ukrainian)
- Загоровська Л. Таборові діти. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. 480 с.

Victoria Nesterenko

Candidate of History, Senior Lecturer

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: viktoria.nesterenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5773-5014>

**STRATEGIES FOR OVERCOMING CHILDHOOD
TRAUMATIC MEMORIES: THE EXPERIENCE OF WORLD WAR II**

The paper examines the potentially traumatic impact of a war childhood on the behavioral patterns in the later adult life. The sources include interviews conducted by the author for the War Childhood Museum, following a trauma-oriented approach to collecting oral history. To illustrate the relevance of the children's experience, the Museum's ethical principles during the Full-scale invasion, and the methodological approach to exhibitions based on the interviews are described. The intergenerational effects of war trauma on both collective memory and individual psychology is emphasized. Scientific research shows that traumatic events affect several subsequent generations on a physiological level. On the one hand, a high degree of stress is harmful to a species; while, on the other hand, making it more resilient. Thus, denizens of Ukraine are being influenced not only by the current ordeal but also by the cumulative impact of past wars and disasters. Two narratives by respondents born before World War II on the outskirts of Kharkiv were chosen as the focal point of the analysis. The experiences of these two women and the circumstances of their lives are compared. Particular attention is paid to their relationships with the parents (especially — mothers) and the role adults played in their stories — whether as protectors or an additional source of danger. The narratives of Marfa and Vera, though different in tone, illustrate various ways of adaptation to a traumatic reality. Marfa dwells on her painful memories, while Vera tries to reinterpret hers in a positive light. In the context of the current war, this article, hopefully, will help to understand the challenges faced by Ukrainian children and their families, as it includes practical advice on adapting to the present circumstances.

Keywords: World War II, War Childhood Museum, trauma, war experience, trauma-oriented approach, interviews.

*Дата першого надходження статті до видання: 01.09.2025.
Date of the article's initial submission to the Journal: 01.09.2025.*

*Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.11.2025.
Date of acceptance of the article for publication after peer review: 22.11.2025.*

*Дата публікації: 30.12.2025.
Date of publication: 30.12.2025.*